

آشنایی با زندگینامه، ویژگی های علمی و خدمات خواجه نصیرالدین طوسی

خواجه نصیرالدین طوسی ملقب به استاد البشر، یکی از برجسته‌ترین دانشمندان ایرانی جهان اسلام و از بزرگ‌ترین فقهای مذهب تشیع در سده هفتم هجری است.

طوس زادگاه مشاهیر بزرگی است که گاه انتخاب برترین کارشان در بین همه خدماتی که انجام داده و آثاری که به یادگار گذاشته اند، دشوار می‌شود. این مسئله در خصوص مردانی چون خواجه نصیرالدین طوسی به دشواری برترین درخت در میان یک جنگل انبوه پوشیده از درختان سرافراز است. با این وجود از آنجا که براساس تعالیم اسلام هر که یک شخص را نجات داده است، گویی بشریت را نجات داده است؛ شاید بتوان برترین کار خواجه نصیر را تدابیرش در زمان حمله مغول دانست که باعث نجات تعداد بسیاری از ایرانیان شد. «محمد بن محمد بن حسن» معروف به «خواجه نصیرالدین طوسی» در یازدهم جمادی الاول سال ۵۹۷ هجری قمری در طوس متولد شد. پدرش که یکی از بزرگان و فقیهان و محدثان طوس بود، نخستین معلم او در درس و بحث به حساب می‌آید. درسی که با آموزش قرآن آغاز شد و پس از آن با آموختن انواع علوم ابدی، احادیث نبوی، علم فقه و اصول ادامه یافت. سپس به فراگیری مقدمات حکمت و منطق و علوم طبیعی مشغول شد. تحصیل علوم ریاضی از جمله حساب، هندسه، جبر و موسیقی از دیگر موارد آموزشی بود که خواجه نصیر با شاگردی یکی از دوستان پدر به نام «کمال‌الدین محمد حاسب» از شاگردان «افضل‌الدین کاشانی» به آن دست یافت. «نصیرالدین عبدالله بن حمزه» دایی پدرش، از دیگر اساتید خواجه بود که علوم رجال و حدیث را به او آموخت و لباس عالمان بر وی پوشاند و به محمد طوسی لقب «نصیرالدین» اعطا کرد. می‌گویند که بنا به وصیت پدر خواجه در هر مکانی عالمی یافت، به آنجا مسافرت کرد تا در آنجا از در محضر آن عالمان شاگردی کرده و اینگونه از انواع علوم بهره مند و در آخر به نیشابور رسید و در آنجا ساکن شد. آنطور که آمده است نیشابور در روزگار خواجه شهر عالمان و حکیمان و طبیبان بود. طوسی در این شهر به دیدار «فریدالدین عطار نیشابوری» عارف و شاعر نامی قرن ششم و هفتم هجری رفت و به فراگیری کتبی چون «اشارات» و «قانون» ابوعلی سینا پرداخت. خواجه نصیر به شهرهای دیگری چون ری، قم، اصفهان نیز سفر کرده و تا کشور عراق نیز رفته است و پس از گذراندن سطوح عالی، به‌عنوان دانشمندی مشهور به وطن بازگشت؛ بازگشتی که برای او خوش یمن نبود چون با حمله مغول به ایران همزمان شد. در این زمان مردی فاضل و دوستدار علم با نام «ناصرالدین عبدالرحیم بن ابی منصور محتشم» حاکم قلعه اسماعیلیان در قهستان خراسان که آوازه فضل و دانش طوسی را شنیده بود، او را به آنجا دعوت کرد. خواجه نیز که قهستان را ایمن‌ترین نقطه در خراسان دید، این دعوت را پذیرفت و بنا به روایتی در حدود سال‌های ۶۱۹ تا ۶۲۴ هجری قمری، ساکن قلعه اسماعیلیان قهستان شد. خواجه در این زمان اثر

معروف «اخلاق ناصری» که در واقع ترجمه‌ای آزاد از کتاب «تهذیب الاخلاق یا الطهارة» ابن مسکویه رازی به زبان عربی است را، خواجه در این دوره و برای ناصرالدین به رشته تحریر درآورد. علاوه بر آن، طوسی در قهستان، چندین کتاب دیگر از جمله «الرساله المعینیه» را در علم هیئت نوشت. روایات مختلفی از حضور خواجه در قلعه اسماعیلیون در دست است که او را زندانی سیاسی معرفی می‌کند. با این وجود، علم بسیار این دانشمند سبب شد حاکم قلعه الموت نیز رفتار مناسبی را در پیش گرفته و زمینه تحقیقات و تالیفات بیشتری برای خواجه نصیر فراهم شود. گفته می‌شود بین ۱۸ تا ۲۶ سال از عمر خواجه نصیر طوسی در قلعه اسماعیلیان سپری و کتاب‌های متعددی نیز در این زمان توسط او به رشته تحریر درآمد. در مقدمه کتاب «شرح اشارات ابن سینا» خواجه نصیر از روزگار خود در قلعه اسماعیلیه چنین می‌نویسد: بیشتر این کتاب را در حال سختی نوشتم که سخت‌تر از آن ممکن نباشد و اغلب آن را در روزگاری پریشانی فکر نگاشتم چنان که پریشان‌تر از آن پیدا نشود، بلکه در روزگاری که هر جزء آن ظرفی برای غصه و عذاب دردناک و ندامت و حسرت بود، زمانی نگذشت که دیدگانم اشک نریزد و دلم پریشان نباشد و زمانی برنیامد که دردهایم افزون نگردد و غم‌هایم دو چندان نشود و شاعر فارسی چه نیکو گفته است: بگردا گرد خود چندانکه بینم/ بلا انگشتی و من نگینم

نصیرالدین طوسی پس از تسلیم قلعه‌های اسماعیلیان، بدون هیچ انتخابی وارد دربار هلاکوخان شد و به عبارت بهتر هلاکو او را به خدمت خود درآورد. اندیشه ژرف، قدرت علمی و معرفت حکیمانه خواجه، به جان هلاکو نشست و حضورش، کشتار و ویرانی مغولان را به آبادانی و ارتقا فرهنگ و اصلاحات اجتماعی تغییر داد. برخی مورخان معتقدند که عزت و احترام خواجه در دربار ایلخانان مغول تا وزارت هلاکو پیش رفت و شاه، هیچ کاری را بدون مشورت نصیرالدین انجام نمی‌داد. ساخت رصدخانه مراغه و کتابخانه‌ای در کنار آن و تهیه زیچ ایلخانی، از مهم‌ترین خدمات خواجه نصیر در این دوران است.

حدود ۱۳ سال از زندگی الطوسی در خدمت هلاکو ایلخان مغول سپری شد و پس از مرگ هلاکو در ۶۶۳ هجری قمری، سال‌های آخر عمر را در سلطنت اباخان (حاکمی که به توصیه نصیرالدین بر تخت نشسته بود) سپری کرد. در طول همه این سال‌ها، خواجه نصیر طوسی تلاش کرد که با بهره‌گیری از نبوغ فکری و علمی خود و قدرت دستگاه ایلخانی، به اشاعه علم و فرهنگ و مذهب پرداخته، دانشمندان بسیاری را گرد هم آورد، شاگردان فراوانی را تربیت و کتاب‌های متعددی را تالیف کند. سرانجام در هجدهم ذی‌حجه سال ۶۷۲ هجری قمری، زمانی که محقق طوسی برای ساماندهی امور مالی اوقاف و دانشمندان و جمع‌آوری بقایای کتاب‌های تاراج رفته، رهسپار بغداد شده بود، چراغ عمرش رو به افول می‌گذارد. در واپسین لحظات زندگی وصیت می‌کند که او را از کنار امام موسی کاظم (ع) بیرون نبرند و در همان جا به خاک بسپارند.

الطوسی به جهت تفسیر آثار ارسطو، پس از «ارسطو» که «معلم اول» و «فارابی» که «معلم ثانی» نامیده می‌شد، برخی لقب «معلم ثالث» یا «ارسطوی ثانی» را به او خطاب کردند. نصیرالدین طوسی را همچنین احیاگر فلسفه و مبتکر روش فلسفی در کلام شیعه می‌دانند. اندیشمندی که بزرگان بسیاری چون قطب‌الدین شیرازی، ابن میثم بحرانی و علامه حلی، در مکتب او پرورش یافته‌اند. ابن خلدون مورخ نامی جهان عرب، الطوسی را بزرگ‌ترین دانشمند ایران پس از اسلام لقب داد و بسیاری دیگر، خواجه نصیر را از بزرگ‌ترین دانشمندان اسلام در قرون وسطی می‌دانند. از سوی دیگر، خواجه را در علم هم‌تراز ابن سینا دانسته‌اند؛ با این تفاوت که شیخ‌الرئیس در طب سرآمد دوران بود و خواجه نصیر در ریاضیات از دیگران پیشی گرفت. خواجه نصیر خالق علم مثلثات بود و کتب مثلثات او در قرن ۱۶ میلادی به فرانسه ترجمه شده است. بسیاری از پیشرفت‌های علمی در جهان، مرهون تلاش‌های خواجه نصیرالدین طوسی است. از آن جمله می‌توان به کشف قانون کروی سینوس‌ها در ریاضیات و ابداع روش هندسی با عنوان جفت طوسی در نجوم اشاره کرد.

تالیف کتاب‌هایی در علوم دینی و عملی، عرفان، حکمت، فلسفه، منطق، ریاضی، نجوم، زیست‌شناسی و... احیای مکتب فلسفه مشایی در ایران، ایجاد جدول‌های دقیق از حرکت سیاره‌ای، ساخت رصدخانه مراغه و تاسیس کتابخانه‌ای با ۴۰۰ هزار جلد کتاب، از مهم‌ترین دستاوردهای یکی از بزرگ‌ترین و تاثیرگذارترین دانشمندان شیعی ایران زمین است. به پاس خدمات ارزنده و اهمیت جایگاه علمی این دانشمند برجسته جهانی و اعجوبه ریاضی و نجوم، نام خواجه را در نصف النهار ۴۱ جنوبی و مدار صفر کره ثبت کرده‌اند. در سال ۱۹۷۹ میلادی، خرده سیاره‌ای که توسط یک ستاره‌شناس روس کشف شده بود، الطوسی نام گذاشتند. شرکت گوگل نیز در ۸۰۰ و دوازدهمین سالروز تولد این دانشمند، لوگوی خود را در کشورهای عربی تغییر داد. در ایران، پنجم اسفندماه مصادف با سالروز تولد خواجه نصیر، در گاهشمار رسمی کشور به‌عنوان روز مهندس نام‌گذاری شده است.